

N.M.ƏBDÜLRƏHİMOVA
e-mail: nushaba.azizova@mail.ru

Azərbaycan Dillər Universiteti
(Bakı şəh., R.Behbudov küç., 60)

XARİCİ DİLLƏRİN TƏDRİSİ ZAMANI TƏLƏBƏLƏRİN DİSKURSİV BACARIQLARININ İNKİŞAFINDA ÜÇ KOMPONENTİN ROLU

Açar sözlər: diskurs, pedaqoji diskurs, diskursiv bacarıqlar, ünsiyyət bacarığı, mətn, ünsiyyət.

Ключевые слова: дискурс, учебный дискурс, дискурсивные умения, коммуникативные умения, текст, общение.

Key words: discourse, pedagogical discourse, discursive skills, communication skills, text, communication.

"Diskurs" termini müasir metodikada aktual mövzulardan olaraq müxtəlif prizmalardan maraqlıdır. Ünsiyyət zamanı meydana çıxan mətnlər həm linqvistik, həm kommunikativ, həm də pragmatik baxımdan spesifik təhlillər tələb edir. Mətn dilçiliyi ilə bağlı olan diskurs geniş və özünəməxsus cəhətləri ilə bir çox yerli və xarici alimlərin diqqətini cəkməmişdir. Diskurs ilk dəfə E. Benvenist, Z. Xarris və M. Fuko kimi dilçilərin elmi araşdırmalarında qeyd olunaraq bəzən yalnız şifahi, bəzən isə həm də yazılı nitq aktı kimi təhlil olunur. Konkret anlamda diskurs bir-biri ilə məntiqi əlaqədə olan cümlələr əsasında formalaşmış mətni bildirir. "Diskursiv bacarıqlar" dedikdə ünsiyyət məqsədi ilə müxtəlif ifadələri anlamaq və məntiqi ardıcılığa malik mətn qurmaq bacarığı başa düşülür [7, s.36].

Xarici dillərin tədrisində kommunikativ sənətin formalaşdırılması əsas istiqamət olaraq özündə bir neçə komponentlərin inkişaf etdirilməsini nəzərdə tutur. Bu baxımdan, tələbələrə diskursiv bacarıq və vərdişlərin formalaşdırılaraq inkişaf etdirilməsi özünəməxsus əhəmiyyət daşıyır.

Diskursiv bacarıqların quruluşunda üç komponent ayırd edilə bilər. Bu komponentlər tələbələrin diskursiv bacarıqlarına birbaşa təsir edərək kommunikativ istiqamətdə inkişaf etmələrinə səbəb olur. Beləliklə, tələbələrin diskursiv bacarıqlarının inkişafında rol oynayan üç komponent aşağıdakılardır:

Birinci komponent mətn daxilində həyata keçirilən müxtəlif transformasiyaları və ya çevrilmələri nəzərdə tutur. Məsələn, dərs prosesində tələb olunan əsas əməliyyatlardan biri yazılı mətnin şifahi formada interpretasiyasıdır. Bu əməliyyat həyata keçirərkən təkrarlara, cümlənin yenidən qurulmasına, mətn vahidlərinin qısaldılmasına, yaxud genişləndirilməsinə və s. kimi nitq aktlarına müraciət oluna bilər. Birinci komponent olduqca mürəkkəb zehni-nitq prosesi olaraq, xüsusi ritorik bilik və bacarıqlar tələb edir. Bu iş öz növbəsində oxunaraq nəql olunan mətnin tələbələrin öz kreativliklərinə uyğun olaraq dəyişikliklərə uğramasına kömək edə bilər. Tələbələr bu komponentin sayəsində cümlələri üslubi, leksik baxımdan dəyişə, fikirlərini daha geniş və ya daha konkret şəkildə ifadə etməyi öyrənmə bilərlər.

İkinci komponent kommunikativ koordinasiya komponentidir. Bu komponent dialoq zamanı ünsiyyətdə olan tərəflərin qarşılıqlı fəaliyyətini və nitq aktının diskursiv cəhətdən tutarlılığını nəzərdə tutur [7, s. 138]. Bu baxımdan qeyd etmək olar ki, müəllim hər zaman dəyişən ünsiyyət şəraitində məzmunu müəyyənləşdirərək ona uyğun olan tədris diskursunun məqsədini xatırlamalıdır. Ünsiyyət vəziyyətindəki oriyentasiya yalnız ümumi bir ünsiyyət strategiyasının mövcudluğu deyil, həm də uyğun nitq fəaliyyətinin icrasına və implementasiyasına deməkdir. Bu komponentin əsasında, nitq aktının seçilməsi dayanır və bu zaman tələbələrdən real vəziyyətin qiymətləndirilməsi, keçmiş təcrübədən istifadə olunması, həll olunan problemin dərk olunması və s. kimi strategiyalar tələb olunur.

Üçüncü komponent tezaurus aktuallaşdırma komponentidir. Bu komponent işə diskursiv təcrübələrin idrakı əsaslarını, yəni sosial-mədəni və fərdi-mədəni səviyyələrini təşkil edən ensiklopedik və fərdi bilikləri əhatə edir [6, s. 8-9]. Bununla tələbələr fərdi və ensiklopedik biliklərinə əsasən diskursun sosial mədəni istiqamətdə düzgün təşkil olunmasına nail ola bilərlər.

Diskursiv bacarıqları əsaslandırılan üç komponent bir-birini tamamlayaraq qarşılıqlı təsirə malik olur və hər üç komponentin müəllim tərəfindən nəzərə alınması tələbələrin kommunikativ sənətlərinin inkişaf etməsinə xidmət edir.

Qeyd etdiyimiz kimi diskurs kommunikativ proses zamanı yaranır və ünsiyyətin məhsulu olaraq meydana çıxır. Kommunikasiya prosesinin üç fazadan ibarət olduğunu nəzərə alaraq müəllimin nitq fəaliyyətini aşağıdakı mərhələlərdən ibarət olaraq təhlil edə bilər: ünsiyyətdən əvvəl, ünsiyyət və post-kommunikativ. Bu mərhələlər bir çox müəlliflər tərəfindən araşdırılmış və konkret xüsusiyyətlər müəyyən olunmuşdur. Əldə olunmuş nəticələri ümumiləşdirərək aşağıdakı mərhələləri qeyd edə bilərik.

1) Ünsiyyətöncəsi mərhələ kommunikasiyaya hazırlıq mərhələsidir. Bu zaman dərsin xülasəsi yaradılır (məqsəd və hədəflər müəyyənləşdirilir, strateji analiz aparılır, lazımi mətn materialını seçilir və s.). Ünsiyyətöncəsi mərhələdə bir sıra bacarıqlar özünü göstərir. Bunlar arasında xüsusi bir yer mətn qurma və mətnlə işləmək bacarıqlarıdır (mətnin əsas ideyasını, güclü mövqelərini müəyyənləşdirmək; mətnin qurulmasında linqvistik və kommunikativ bacarıq və vərdişləri müəyyənləşdirmək; mətnin yaradılmasını təmin edən fiziki və emosional məlumatları və digər bacarıqları müəyyənləşdirmək və s.) [3, s. 1].

2) Ünsiyyət mərhələsi kommunikasiyanın reallaşması mərhələsidir. Bu mərhələdə hazırlanmış, planlaşdırılmış mətn nitq aktında həyata keçirilir. Beləliklə, ünsiyyətdə interaktiv proses yaranır və mətnin "açılması", yəni planlaşdırılmış mətnə xilə söz və cümlələrin implementasiyası (qısaltmaq, genişləndirmək, yenidən qurmaq, mətnin əsas elementlərini təkrarlamaq və s.) reallaşır. Hazırlanmış ünsiyyətöncəsi stratejiyalar spontan linqvistik ifadələrin yaradılması ilə də davam edə bilər (aydınlaşdırmaq, dəqiqləşdirmək, təsdiqləmək, təqiz etmək və s.).

3) Kommunikasiyadan sonrakı və ya "postkommunikativ" mərhələdə nitq hərəkətlərinin təhlili nəzərdə tutulur. Analizlər aparılır, ünsiyyət zamanı meydana çıxan mətnə ifadə olunmuş söz və cümlələr incələnilir, müsbət və mənfi cəhətlər müəyyənləşdirilir.

Xarici dilərin tədrisi zamanı yuxarıda qeyd etdiyimiz komponentlərin nəzərə alınması tələbələrin kommunikativ bacarıqlarının inkişaf etməsinə birbaşa təsir edir. Bu təsiri nəzərə alaraq aşağıdakı nəticələrə gəlmək olar:

- Diskursiv bacarıqlar mətn yaratmaq bacarığından ünsiyyət şəraitində mətni reallaşdırmaq bacarığına qədər vacib bir prosesi və ya əlaqəni əks etdirir. Bu zaman yaranmış mətnin janrı və üslubu xüsusiyyətləri tələbələrin diskursiv bacarıqlarının inkişafı üçün müsbət zəmin yaradır;

- Ünsiyyət bacarıqlarının bir komponenti olan diskursiv bacarıqlar mətn qurma bacarıqları ilə əlaqələndirilsə də eynilik təşkil etmir. Bu fərq diskursun mətnə nisbətən daha geniş ekstralinqvistik xüsusiyyətləri ilə bağlıdır. Aşağı kurslarda mətn yaratma bacarıqları qənaətbəxş sayılırsa, yuxarı kurs tələbələri üçün diskursiv bacarıq və vərdişlərin inkişaf etdirilməsi mətn qurma bacarıqlarından daha vacib hesab olunur;

- Diskursiv bacarıqlara mətn qurma qaydaları, mətnin başlanması və davam etdirilməsi stratejiyaları, mətn dizaynı, mətn analizinin əsasları və s. haqqında linqvistik biliklər aiddir. Daha dəqiq desək, diskursiv bacarıqlara həm linqvistik, həm də nitq bacarıq və vərdişlərinin əlaqəli şəkildə reallaşması aiddir. Nitq bacarıqları dedikdə nitqin yaranma və qavranılması mexanizmlərindən, kommunikativ normalar və qaydalardan, ritorik təhlillərdən düzgün istifadə etmək və s. başa düşülür.

Yuxarıda qeyd etdiklərimizi ümumiləşdirərək deyə bilərik ki, tələbələrin diskursiv bacarıq və vərdişlərinin inkişaf etdirilməsi üçün ən əsas yollar aşağıdakılardır:

- planlaşdırılmış bir ifadənin məzmununu müəyyənləşdirmək bacarığı (qısaltmaq, genişləndirmək, yenidən qurmaq və s.);

- spontan hazırlıqsız ifadələr yaratmaq bacarığı (doğaçlama);
 - diskursiv praktikada ortaya çıxan problemləri həll edərkən tezaurus aparatını birləşdirmək bacarığı (aydınlaşdırmaq, izah etmək, təsdiqləmək, təkzib etmək, mübahisə etmək və s.) və s.

Beləliklə, bir daha qeyd etməliyəm ki, xarici dillərin tədrisi zamanı kommunikativ məqsədə nail olunması üçün diskursun təşkilinə aid olan üç komponent nəzərə alınmalıdır. Bu o deməkdir ki, xarici dillərin tədrisi zamanı diskursiv komponentlər və onların mərhələli şəkildə təşkil olunması müsbət nəticələr verə bilər.

Ədəbiyyat

1. Məmmədov A.Y. "Mətn və diskurs tədqiqatları" (Studies in Text and ... Azad Məmmədov, Bakı 2008.
2. Bəspalova, S. V. Dilçilik və tədris praktikasında diskurs (Alman dili) [Mətn] / S.V.Bəspalova. - Saransk: yazın. Qırmızı oktyabr, 2003. - 115 s.
3. Ladyzhenskaya, TA, Ladyzhenskaya, NV Tek - Yaroslavl Pedaqoji Bülleteni - 2012 - № 3 - Cild II (Psixoloji və Pedaqoji Elmlər) 2005. - № 5. S. 1-6.
4. Leontyev, A. A. Psixolinqvistikanın əsasları [Mətn] / A. A. Leontiev. - M.: Smysl, 2008. - 287 s.
5. Lukov, V. A. Thesauri. İnsani biliklərin mövzu təşkili [Mətn] / M.: Ulusun nəşriyyatı, 2008. - 782 s.
6. Sinitsyna, Yu. N. Danışq təcrübələrinin şərh potensialı: rus və ingilis dillərinin materialı haqqında [Mətn]: dis. ... Cand. Phil. Elmlər: 10.02.19 / Sinitsyna Yuliya Nikolayevna. - Krasnodar, 2008. - 187 s.
7. Suvorova, SL Gələcək müəllimlərin kommunikativ-diskursiv mədəniyyətinin formalaşması: metodoloji, nəzəri-pedaqoji və texnoloji aspektlər [Mətn] / S. L. Suvorova. - Shadrinsk: Shadrinsky Press House, 2008. - 225 s.

Н.М.Абдулрагимова

Роль трех компонентов в развитии дискурсивных способностей учащихся при обучении иностранному языку

Резюме

В статье представлено трехкомпонентное описание структуры дискурсивных навыков учащихся как возможной модели. Исследование касается влияния трех компонентов дискурса на коммуникативную компетентность студентов. Каждый компонент имеет определенные функции, которые отображают уникальное коммуникационное направление. Кроме того, три компонента влияют на три стадии дискурса, которые также были проанализированы в этой статье. Проходя упомянутые этапы и придерживаясь трех компонентов, студенты получают несколько дискурсивных навыков и способностей.

N.M.Abdulrahimova

The role of three components in developing students' discursive abilities during foreign language teaching

Summary

The article presents a three-component description of the structure of students' discursive skills as a possible model. The investigation deals with the effects of three discourse components on students' communicative competence. Each component has specific features which view unique communicative direction. Furthermore three components influence on three stages of discourse that have been also analyzed in this article. Going through mentioned stages and adhering to three components students obtain several discursive skills and abilities.

Рəyçi: prof. D.Ə.İsmayılova

Redaksiyaya daxil olub: 01.12.2020